

Franz-Xaver Kaufmann,
Kako da preživi kršćanstvo
Kršćanska sadašnjost, Zagreb 2003., 106. str.

Knjiga *Kako da preživi kršćanstvo* (*Wie überlebt das Christentum?*) poznatog njemačkog sociologa F-X Kaufmanna nastala je od njegovih predavanja koja je održao u Berlinu ak. god. 1998./99. gdje je radio kao gost profesor na znanstvenom kolegiju. Podijeljena je na pet poglavlja: 1. *Prekid s tradicijom*, 2. *Kako je došlo do povijesnog uspjeha kršćanstva u antici?*, 3. *Kršćanstvo i europska povijest slobode*, 4. *Modernizacija, sekularizacija i pocrkvenjenje kršćanstva* i 5. *Hoće li kršćanstvo preživjeti modernu?*

Sami naslov knjige veoma je izazovan i nekako sugerira da je pisac ponudio odgovor ili odgovore na tako intrigantno pitanje. No, autor kao ozbiljan znanstvenik, ne daje odgovore ili ne tako jasne kako bi većina čitatelja željela i očekivala. Pisac se vodio povijesnim činjenicama koje su se događale od nastanka kršćanstva kako na misaonom, političkom, religioznom, ekonomskom polju.

Razvoj kršćanstva usko je vezan za sva ta događanja i ona su mu pomagala i odnemagala u njegovom razvoju. On kao sociolog promatra prije svega *izvanjske čimbenike* i nastoji ih dovesti u vezu sa širenjem kršćanstva. Ostavlja čitatelju da on sam zaključi što bi to trebalo činiti danas da kršćanstvo bude aktualno, životno i izazovno našim suvremenicima.

Zato je potrebno biti veoma sabran kod čitanja ove knjige, opsegom veoma male, ali sadržajem veoma bogate i aktualne. Pisac samo daje bitne podatke o svekolikim događanjima koja su obilježila pojedina razdoblja. Iz tih događanja izdvaja najvažnije čimbenike, sudionike, uzroke i posljedice koje su djelovale i na kršćanstvo da postane dio svih tih događanja. U početcima je to

sudjelovanje bilo više pasivno, potom reaktivno i zatim aktivno se uključujući i potičući promjene.

U prvom uvodnom poglavlju pisac nastoji statističkim podatcima potkrijepiti da je danas došlo do prekida s tradicijom. Kršćanstvo kako smo ga naslijedili sve manje i manje postaje zanimljivo i sve manje i manje znači u svijetu općenito, pa i kod onih koji se nazivaju kršćani. Ograničava se na statističke podatke u Njemačkoj, gotovo upućujući da svatko ispita svoju sredinu. Tako u Hamburgu je 1987. bilo 34%, a u Zapadnom Berlinu 29% stanovništva bez konfesije, ili ljudi nisu htjeli dati podatke o svojoj vjerskoj pripadnosti. Poslije ujedinjenja Njemačke, kaže pisac, u novim savezним državama čak 70% stanovništva čine oni bez konfesije ili kako se oni sami nazivaju "slobodni od konfesije". Kao posljedica je drastično smanjenje broja klera. Nekonfessionalnost natprosječno raste kod obrazovanih i u velikim gradovima. Nedodirnuti područja su za sada u pretežno gospodarski zaostalijim regijama. Prema tome izgleda da je crkvenost u uskom suodnosu s tradicionalnim čimbenicima.

U drugom poglavlju iznosi povijest širenja kršćanstva u antici. Prema autoru tu su dva bitna razloga: *svijest o dostojanstvu i izabranju te identifikacija s Raspetim*. No to se sve dogodilo poslije, u nekom nutarnjem prosvjetljenju, spoznaji. Zato je autor svjestan da *vanjski čimbenici* nisu dovoljni za razumijevanje i rast kršćanstva, i zato kaže: "Želi li se razumjeti razvoj, tada se stalno iznova mora mijenjati smjer promatranja kako bi se unutrašnja perspektiva kršćanskih tradicija posredovala s vanjskim perspektivama humanističkih znanosti gledom na povijest kršćanstva koja prelazi preko konfesionalnih tradicija". Ono što kršćanstvo čini izuzetnim u odnosu na druge religije jest "povijesno-svjesna i s poviješću povezana religija". Prihvaćajući pozitivne čimbenike kako kulturne tako i civilizacijske bilo kojeg razdoblja i koristeći "praznine" koje se u njima nalaze, kršćanstvo se nameće kao izbor. Odgovarajući na trenutne potrebe, ali uvijek u perspektivi budućnosti kršćanstvo postaje u tom razdoblju veoma aktualno. Tako ono *oslobađa trenutak i oslobađa se trenutka* nalazeći uvijek poticaje u svojoj "nutrini" da kreće naprijed. Osobitu pozornost u antici izaziva kršćanstvo svojim cjelovitim pogledom na život, jednostavnošću njegove dogmatike, preciznošću njegovih etičkih pravila te ponuda oblikovane pobožnosti. Živjela se sloboda u stalnoj pokretljivosti i

otvorenosti. Ljubav prema bližnjemu, gostoljubivost, darežljivost i jednakost nisu mogli ostati nezapaženi i neprivlačni za svijet u kojem je bila podijeljenost, zatvorenost, besperspektivnost na svim razinama.

Zanimljivo je zapaziti da autor govoreći o povijesti kršćanstva naglašava kako se u prvim stoljećima pretežno govorilo o Kristu. Postojao je *pluralitet* tradicija ali su se svi prepoznavali u Isusu. Od priznanja kršćanstva 312. i sve većim povezivanjem uz državnu vlast govor prelazi sve više na govor o Crkvi. Dolazi do sporenja i *nepriznavanja* među pojedinim Crkvama. Tako dolazi do sve većeg prilagođavanja i ovisnosti kršćana od vanjskih čimbenika, smanjuje se nutarnja napetost i zauzetost za promjenu. Sve više dolazi do *neravnoteže* između nutarnjih i vanjskih čimbenika u korist vanjskih. Dok se u počecima živjelo u svijetu ali ne od svijeta, sada se sve više živi od svijeta iz kojega se ima napast bijega. Dolazi tako do sukoba u svijetu za svjetovno: vlast, posjede, što će posebno doći do izražaja u *investituri*.

U trećem poglavlju se razmatra kršćanstvo i europska povijest slobode. Kršćanstvo će biti veoma važno u oblikovanju slobode čovjeka. Prije svega ta se sloboda odnosila od oslobađanja *magijskih elemenata* koji su prevladavali u tadašnjem društvu. Od slobode kao pravnog statusa "pripadnost jednoj zaštićenoj zajednici", kršćanstvo uvodi "slobodu kao svojstvo osobe". Uz onaj prevladavajući pojam *naravnog reda*, sada dolazi do izražaja *ljudski red*. "Ljudsko djelovanje nije ponajprije tehničke ili racionalne, nego *moralne naravi*, jer je izraz autonomije čovjeka". Tako autor citira G. W. F. Hegela: "No da je čovjek sam po sebi slobodan, u svojoj supstanciji, rođen slobodan kao čovjek, to nisu znali ni Platon niti Aristotel... Tek je u kršćanskom načelu individualan osoban duh bitno apsolutne vrijednosti... U kršćanskoj religiji došao je nauk da su pred Bogom svi ljudi slobodni... Ta određenja čine slobodu neovisnom o rođenju, staležu, izobrazbi, itd. I neizmjereno je mnogo ono što se time pomaknulo naprijed" .

Tradicionalno visoke kulture i velike civilizacije počivaju na "poljodjelstvu kao dominantnom sklopu proizvodnje i opskrbe. Vezani su za prostor, tj. *različitim pravima na posjed*". Čovjek se ne doživljava kao "individuum", tj. kao "nepodjeljiv", nego kao dio veće cjeline. Život izvan pripadne grupe, teritorija bio je gotovo nemoguć. Nasuprot tome religiozna misao židovsko-kršćanska dovodi i na tom polju do oslobađanja. Bog se ne

identificira s političkom vlasti, ili bilo s kojim kolektivom ili teritorijem. Govorio je narodu ali i pojedincima. Ono što se ovdje događa i unosi oslobađanje jest da židovsko-kršćanska religija nije *puki kult* nego zahtjeva i "vjeru". "Kršćanstvo je nastalo na najvećoj mogućoj distanci prema vladajućim političkim odnosima." Tako je ono pokazivalo svoju slobodu u odnosu na bilo koju vlast iz čega je proizlazila i njegova privlačnost. Služilo je čovjeku i oslobađalo čovjeka. Nema te vlasti koja bi mu u potpunosti odgovarala i nema toga čovjeka kojemu on nije ako se nalazi u nevolji spreman pomoći. Ne zato što pripada ili ne pripada određenom krugu, teritoriju nego jednostavno zato jer je čovjek. Zato za kršćanstvo postaje uvijek veoma upitno biti sudionik bilo koje vladajuće strukture. Crkva u tu zamku nerijetko upada. Dogodilo se to krunidbom Karla Velikoga od pape Leona III. Uska povezanost između duhovne i svjetovne vlasti, dovela je se slijedom događanja do borbe za investituru. Crkva se osjetila ugroženom i trebalo se izboriti, prije svega za slobodu postavljanja biskupa i opata i općenito za slobodno djelovanje na duhovnom polju bez miješanja vlasti. No napast ostaje kada se bilo koji položaj u zajednici osjeti kao vlast, moć, utjecaj nad drugima, radilo se o duhovnoj ili materijalnoj moći. Vlast uvjetuje i ona je uvjetovana i zato u većoj ili manjoj mjeri ona je neslobodna. Tada dolazi do "dvije vlasti". One su neovisne i ovisne jedna od druge. Vlada prividni sklad. Upravo ta "idealna vremena, i sklad između duhovne i materijalne vlasti početak je kraja jedne, a najčešće obadviju vlasti. "Lisice imaju jame i ptice nebeske gnijezda, a Sin čovječji nema gdje da nasloni glavu" (Mt 8, 20). Ovo nije retorički radikalizam nego nagovještaj jednog suprotnog, svemu dotadašnjem biti u svijetu. Učiniti, dati sve i na kraju ostati bez ičega".

Tako se došlo do razlikovanja duhovne i svjetovne vlasti. One su bile, ili, bila je namjera neovisnosti, neuvjetovanosti. To se označavalo predavanjem *žezla* sa strane kralja ili feudalca i sa strane biskupa koji je podjeljivao sv. red dajući *prsten* ili *štap*. Tako korak po korak društvo se transformira od hijerarhijskog prema funkcionalnom. Dolazi do institucionalne podjele, razdvajanja duhovne i svjetovne vlasti. Formiranjem sveučilišta prevladava sve više načelo *traženja istine u slobodnoj disputaciji*. Tako se postavljaju temelji onom što danas nazivamo sekularizacijom. Gubljenje izvanjske moći koja se zasnivala i na materijalnim dobrima Crkva pokušava sačuvati svoju neovisnost

i u nedostatku financijskih sredstava pokušava to nadoknaditi *prodajom službi* (simonija) i *trgovinom oprostima*. Pokušaj da se pokaže i izvanjska moć stajala je Crkvu ne malih perturbacija, konačno do podjela i osamostaljivanja protestantskih crkava. Problemi su bili dublji, ali ne može se zanemariti i želja da se pokaže izvanjska veličina, moć, nadmoć, koja je dala svoj neskromni doprinos da dođe do raskola.

U četvrtom poglavlju se govori o *modernizaciji, sekularizaciji i pocrkvenjenju kršćanstva*. O svakom od ovih problema može se suditi tek uzimajući cjeloviti razvoj povijesti u njezinoj dinamičnosti i evolutivnosti. S jedne strane shvaćeni su kao suprotstavljavanje, sukobljavanje, isključivanje. Takav pristup doveo je do paralelnog razvoja koji je obilježen obostranim *zatvaranjem*, predbacujući jedni drugima ono što su smatrali negativnim, a to se odnosilo na sami pristup i tumačenje stvarnosti. Oslobođanje jednih od drugih skrivalo je težnju za totaliziranjem svoje uloge, tumačenja i pristupa svekolikoj stvarnosti. Tako je došlo do kako piše autor "*rastuće institucionalne autonomije gospodarstva, politike, javnosti, religije i znanosti*". Svatko je krenuo svojim putem nemajući nikakvih briga za cjelinu. I zaista kada gledamo pojedinačno svatko je "napredovao" no kada gledamo cjelinu, ako je još netko gleda i procjenjuje, u najmanju ruku, posumnjao je u napredak. Dok je trebalo iz jedne pomnijive analize ići prema sintezi, harmoniji prešlo se u isključivanje, prevlast sve do potiranja.

Tako postavljeni u svojoj oprečnosti religiozno i nereligiozno, crkveno i sekularno gube svoje iskonsko značenje po kojem bi trebali odgovoriti na cjelinu čovječje zapitanosti o njemu samome tako i o njegovom konkretnom ponašanju. Postaje veoma očito kako jedni i drugi na sebi svojstven način pokušavaju *imati čovjeka*, a sve više se gubi osjećaj *služenja čovjeku* ili biti za čovjeka. Više se pokazuju kao javna očitovanja a manje kao osobni način življenja.

Peto poglavlje propituje: Hoće li kršćanstvo preživjeti modernu? Postavlja se pitanje *tradicije i moderniteta*. Odgovor bi mogao biti *da* ukoliko se otvori *duhu vječne revizije*. *Aggiornamento* se ne smije događati nasilno, naknadno, kada više nije moguće biranje. To treba biti ugrađeno u samu strukturu. Bez te ugrađenosti u samo strukturu, može se, možda, sačuvati "središte", *esencija, bit*, ali će se ostati bez "periferije", *egzistencije, života*. Dijalog između središta i periferije, esencije i egzistencije, hije-

rarhije i karizme, religioznog i svjetovnog postaje nužnost života. "Za uspjeh kršćanstva u povijesti zaslužna je sposobnost da je svoju poruku uvijek izlagalo u svijetlu različitih kultura". No, ne može se ne priznati da je to bilo nerijetko sa zakašnjenjem ili je bilo nekritički, nedovoljno smišljeno prilagođavanje. Politički ili samo pravno iznuđeno prilagođavanje koje je imalo dalekosežne negativne posljedice. Zato se moglo dogoditi da se u jednom kratkom vremenskom razdoblju broj pripadnika određenim tradicionalnim religioznim skupinama smanjio tako drastično. Kao primjeri mogu nam poslužiti zemlja i narodi Europe. Mogu li nešto od toga naučiti zemlje i narodi muslimanskog svijeta u kojima je pretežno pripadnost označena *političkim i pravnim* čimbenicima?

U izmijenjenim, prije svega *izvanjskim* prilikama, koje smo možda ili bolje rečeno sigurno podcijenili, svijet se našao i s novim razmišljanjem i novim načinom življenja: porast blagostanja, tehnološki napredak, promjena životnih uvjeta (olakšani), sudjelovanje žena, turizam kao masovna pojava, mnoštvo, brzina, promjena. "Trend proširenja opcija time ne nanosi štetu samo uvjerljivosti tradicija nego proizvodi i stalan pritisak da se *doneše odluka*". Postale su *ugrožene* sve velike institucije, vrijednosti, sustavi. Život sve više i više postaje "*problem slijeda osobnih odluka*". Tako se barem doživljava. To je dovelo do problema *identiteta* koji više ne primamo automatski i koji trebamo pronalaziti kroz *osobno iskustvo* iz čega onda proizlazi *samopouzdanje*. Potreba *iskustva samoobveze i samotranscedencije* što čini karakterističan trenutak "vrijednosti" koje određuju osobnost čovjeka. Naime, do sada kao da smo sve trebali samo *primiti i potvrditi i braniti* bez osobnog udjela i propitivanja. Kako za pitanja tako i za odgovore trebalo se uvijek oslanjati na nekog drugoga. Vrijeme djetinjstva kao da je prošlo i potrebno je dati prostora i vremena da naslonjeni na iskustvo djetinjstva i sami pokušamo postavljati pitanja i davati odgovore i tako postajati suodgovorni jer smo i mi sudjelovali u donošenju odluka, stavova. Od pasivnog člana, promatrača, postajem aktivan, postajem osoba.

Koji su izgledi kršćanstva? Autor pokušava problematizirati prisutnost kršćanstva danas na tri razine: *kulturnoj, institucionalno-organizacijskoj i osobno-individualnoj*. Dogodio se preokret posebno u *medializiranju kulture*. Dolazi do *simuliranja* novih oblika komunikacije. Shvaćanje *istine*, pa i same *stvarnosti*

mijenja se i sve više se radikalizira “zbog virtualizacije medija“. Od jednog ustaljenog, fiksnog, prostorno-vremenskog prikazivanja i isto tako življenja došlo se do skokovitog, dinamičkog i virtualnog (nevezanog) prikaza. Sve je postalo pomično. S druge strane prošlost u *postkršćanskoj situaciji* nije nestala, oživljava se kroz, nerijetko, kritiku za sve ono što u Crkvi nije bilo dobro u odnosu na znanost, na evoluciju, napredak općenito. To u Crkvi izaziva nerijetko nesnalaženje da i one pozitivne kulturne vrijednosti u kojima je i sama sudjelovala, pa i na onima profane kulture, biva zakočena. I ona, se više nego što bi to bilo potrebno, *vraća prošlosti želeći je ispraviti* i gubi dah za sadašnjost. Tako pozitivan pomak koji je učinjen *Drugim vatikanskim saborom* sve manje i manje biva predmet istraživanja, vrednovanja i življenja. Potrebna je radikalnija preorijentacija, koja prema autoru sadrži tri središnja elementa: 1. Prihvatanje božanske sile koja transcendirira svijet - tu vjeru kršćanstvo dijeli s drugim monoteističkim religijama; 2. Prihvatanje izravnog utjecaja te božanske sile na ljudsku povijest po Isusu Kristu i 3. Nastavak njezina djelovanja u ljudskoj povijesti po “Duhu Svetome koji je obećan onima koji u njega vjeruju“.

Moderna misao postala je *samokritičnija* i *skeptičnija* zbog svega onoga što se dogodilo u modernim vremenima. Misao *sumnje* postala je dominantna i *nepovjerljiva* prema obećanjima koja je sama davala. “Između polova nade u smisao ili u bitak, s jedne strane, i nihilizma, s druge strane“ potrebno je tražiti “samorazumijevanje na obzoru moderne“. Potrebno je utemeljiti “minimalni zajednički etos, taka da se u postmetafizičkom kontekstu održi zajednički obzor nade“.

Pitanje Crkvene prisutnost danas jedno je od veoma važnih pitanja. Europsko se kršćanstvo bitno pojavljuje u obliku *Crkve*. Tu nema religioznog pluralizma po čemu su prepoznate Sjedinjene Američke Države. U prvi plan u europskom kontekstu dolaze i imaju glavnu riječ “oni koji su u službi - bilo klerici bilo neklerici“. Visok stupanj organizacije Crkve, visoka prilagodljivost društvenoj stvarnosti, danas postaje, prema autoru, “*škodljiva* društvenom posredovanju vjere“. Crkva nudi malo ‘dobara’ kao svoju posebnost. Oni su i previše ‘istrgnuti’ iz životne stvarnosti, pojedinačni, dok bi se trebalo založiti za pronalaženje “kompleksnih sustava rješenja“. Marginalizacija crkvenih ponuda u konkurenciji mogućnosti utoliko je vjerojatnija ukoliko se sve manje uviđa njezino značenje za način života.

Tako i oni koji prihvaćaju religiju to čine *indiferentno - religiozno indiferentno prihvaćanje*. Religija se prihvaća kao određeno opće dobro, dobro za druge, ali za određenog pojedinca, za njegov način življenja ona gubi značenje.

Gledano općenito u razvoju Europe i pojedinih država, bez svake sumnje, religija (kršćanstvo) dalo je svoj doprinos u razvoju socijalne države. No, postavlja se pitanje sadašnjosti i budućnosti kada država preuzima sve ili gotovo sve one socijalne, skrbničke poslove koje su do jučer vršile religiozne skupine. Budući da je preko socijalno-skrbničkih poslova i religija bila lakše prihvaćana i s više razumijevanja življena, smanjenjem te socijalno-skrbničke komponente i religija postaje sve manje i manje izbor, prihvaćanje i razumijevanje. Fenomen globalizacije djeluje razarajuće na sve *granice*, ne samo materijalne nego i na misaone, duhovne i duševne. "Globalizacija daje novu pokretnu snagu modernizirajućim i mobilizirajućim čimbenicima u gospodarstvu i znanosti stavljajući u pitanje dosadašnje čimbenike koji su štitili životni svijet stanovništva kao nacionalnu i socijalnu državnost". Postavlja se pitanje kolektivnog dobra, zajedničkih vrijednosti, govor o "svjetskom etosu" postavlja se kao potreba, ekumenski pokret i sve češće sučeljavanje religija. Može li sve to doprinijeti i doprinositi *stvaranju normativne svjetske svijesti*. Crkva se tu ne snalazi i ponekad te razvoje koči, zaboravljajući da je ona dala poticaje upravo tim pravcima razvoja. Katolička Crkva kao najstariji 'global player'.

Prisutnost kršćanstva na individualnoj razini. Po čemu se prepoznaje kršćanska vjera? Možemo spomenuti: Presveto Trojstvo, Isusovo rođenje, smrt i uskrsnuće, životi svetaca. Ono što je označavalo kršćanstvo bila je i vezanost s drugim kulturnim elementima koji su tijekom vremena izgubili svoje značenje, budući da su bili vezani za *prirodni tijek vremena* koji je i kršćanin i sam živio i uzimao kao svoj način djelovanja, tako se stvaralo kršćansko ozračje, u kojem se pojedinac osjećao *dobro*. "Postajalo se kršćaninom po krštenju koje se uzimalo kao samo po sebi vrijedna stvar te se je i ostajalo kršćaninom po navici, zahvaljujući tijeku dana, godine, života, koji su bili strukturirani prema crkvenim događajima, danas se čini da je za 'ostajanje kršćaninom' potreban *čin osobnog obraćenja*". Na toj razini morat će se promišljati i djelovanje *pastoralnog rada*. Potreba *religioznog iskustva* nameće se kako prioritet. Trebalo bi razvijati mnogo "malih ponuda" i "malih skupina", kaže autor.

Na kraju se propituje gdje bi se mogao danas dogoditi *religiozni preokret* u obliku kršćanskih inspiriranih religiozno-socijalnih pokreta. Autor, vjerojatno gledajući kroz povijest i imajući u vidu posebnost sadašnjeg trenutka u odnosu na dosadašnje, misli da bi se to moglo događati “na rubu”, na “Treći svijet”. Napetost koja će se intenzivirati između Trećeg i Prvog svijeta, on predviđa, neće zaobići ni kršćanske Crkve, a rimski centralizam mogao bi s tim imati veće teškoće negoli druge Crkve.

U završnim napomenama autor kaže kako moramo postati svjesni da posebno “organizirane Crkve sve manje uspijevaju za sebe pridobiti generacije koje nadolaze”. Ono čega trebamo biti svjesniji jest *promjena i osamostaljenje* onih čimbenika koje smo mi gotovo do jučer usko povezivali s “kršćanstvom” potom s “religijom” ili s “Crkvom”. Tu se posebno ističe *kultura, institucija i životna datost*. Unutar religioznog konteksta sve se odvijalo i religiozni kontekst sve je ujedinjavao. *Zajednički svijet života*. Poteškoće nastaju kada se prenosi određeni način života zaboravljajući promijenjene okolnosti, tako se ono što se prenosi nalazi izvan konteksta i načina života. To se ne odnosi samo na kršćanstvo nego “općenito na obuhvatne procese stvaranja tradicije u svijetu života”. “Način života individualiziranih mladih generacija slijedi mnogostruke maksime koje jedva da se više učvršćuju kao dugoročno djelatne tradicije koje utemeljuju trajne povezanosti.” To može pogoditi mnoge, posebno one koji su u kršćanstvu vidjeli i osjetili “političku korist” ili one koji su se osobno “identificirali s kršćanstvom vjerom”. Potrebno je postati svjestan da je došlo do “krize posredovanja” svekolikih tradicionalnih vrijednosti i s tim u vezi do razvoja društva utemeljenih na tim vrijednostima. Religija, posebno kršćanstvo, nije tako vezano za tradicionalne vrijednosti kako se to čini na prvi i površni pogled. Toga trebamo postati svjesniji upravo u ovim radikalnim promjenama kojih do sada nije bilo. Naime sve što se događa ima svjetske razmjere i zahvaća svakog pojedinca. Kršćanstvo se tradicijama služi ali ih ne nameće i ne ovjekovječuje. Treba postati svjestan da kršćanstvo nije po svojoj naravi potvrđivanje prošlosti, stvaranje sigurnosti nego prije svega okrenutost prema budućnosti, novom, nadolazećem, slobodi. Tradiciju treba razvijati a ne je ponavljati. Onima koji su ugroženi zbog “osobne identifikacije s kršćanskom vjerom”, treba biti jasno da je “kršćanska tradicija vjere uvijek bila ugrožena i da joj nije bila

zajamčen svjetski uspjeh. Postojanost u vjeri i u 'patnjama ovoga svijeta' pripada u obilježja ove vjere kao i nada u božansku pomoć. 'Stvaralačka zbunjenost' ne bi bila nepovoljna pretpostavka za suočavanje s nesigurnom i otvorenom budućnošću."

Autor je veoma uspješno iznio i propitao mnoge čimbenike i ponudio svakom osobno i u zajedništvu da te iste čimbenike otvoreno i kritički propituje u odnosu na *kontekst* u kojem žive i u dinamici *razvoja* koji su bitni čimbenik svekolike pa i religiozne stvarnosti. Uspješnost kršćanstva ne može se izražavati i mjeriti u njegovoj izvanjskoj, teritorijalnoj pa ni brojčanoj veličini. Ono je prije svega nutarnja snaga koja mijenja iznutra pojedinca koji onda postaje *znak* koji samom snagom svoje prisutnosti provocira na drugačije, na novo, na buduće.

Na kraju možemo reći da je autor na jedan primjeren, analitičko-dubinski i egzistencijalan način iznio probleme s kojima se kršćanstvo nosilo tijekom svoje povijesti, kako je te probleme rješavalo iz čega možemo iščitati prave zaključke za biti i djelovati kršćanski danas.

Jure Šimunović